

**СУБ'ЄКТИ ІНІЦІУВАННЯ ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ,
ЩО СУПЕРЕЧИТЬ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА**

В період розвитку ринкових відносин чинне законодавство повинне слугувати забезпеченню зростання ділової активності суб'єктів господарювання, а тому особливу увагу необхідно приділяти саме договірним відносинам, захисту прав і законних інтересів добросовісної сторони господарського договору та відповідності такого договору інтересам держави і суспільства, адже шляхом укладання та виконання подібних договорів вирішуються також певні загальнодержавні та соціальні задачі. При цьому необхідно мати на увазі спрямованість Господарського кодексу України (далі — ГК) на забезпечення достатнього простору для договірного розсуду сторін, самостійності суб'єктів господарювання, їх прав і захист як публічних, так і приватних інтересів учасників господарських відносин [1]. Враховуючи викладене, а також можливі правові наслідки недійсного господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, питання щодо визначення суб'єктів, які мають право ініціювати визнання недійсним такого договору, має важливе значення, оскільки ч. 1 ст. 207 ГК передбачає можливість звернення до суду з позовом про визнання недійсним господарського договору лише сторону такого договору або відповідного органу державної влади.

Незважаючи на те, що окремі питання щодо визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, були освітлені в роботах таких авторів, як О. А. Беляневич [2], Ж. А. Білоус [3, с. 31–41], В. І. Жеков [4, с. 26–30], С. С. Потопальський [5, с. 173–185] та ін., питання щодо визначення кола суб'єктів, які можуть ініціювати визнання недійсним такого договору, потребує більш детального дослідження.

Метою цієї статті є формування пропозицій щодо доповнення кола суб'єктів, які можуть ініціювати визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства.

Так, визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, за позовом особи, яка не є стороною цього договору або відповідним органом державної влади та застосування за ч. 1 ст. 208 ГК наслідків, суперечить змісту ч. 1 ст. 207 ГК, відповідно до якої такий договір може бути визнано недійсним судом повністю

або в частині лише на вимогу однієї зі сторін цього договору, або відповідного органу державної влади.

Разом з тим, якщо розглядати відповідні норми Цивільного кодексу України (далі — ЦК), то слід зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 215 ЦК, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин) [6]. При цьому, згідно з ч. 5 ст. 216 ЦК, навіть вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину також може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою. Отже, цивільне законодавство передбачає можливість звернення до суду з позовом щодо визнання недійсним договору будь-якої заінтересованої особи.

У цьому випадку слід зазначити, що ГК регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками господарських відносин, а отже норми ГК є спеціальними по відношенню до загальних норм ЦК щодо договорів у сфері господарювання.

За змістом ч. 2 ст. 20 ГК кожний суб'єкт господарювання і споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. Права та законні інтереси зазначених суб'єктів захищаються шляхом, зокрема, визнання недійсними господарських угод із підстав, передбачених законом. При цьому відповідно до ст. 1 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) (далі — підприємства та організації), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно зі встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням [7]. Звідси, як зазначають деякі дослідники, відсутність у ч. 1 ст. 207 ГК можливості звернен-

© В. Ю. Саленко, 2010

ня до суду з відповідним позовом про визнання не дійсним господарського договору заінтересованої особи є не виправданим з огляду на відсутність у вказаній статті можливості захистити свої законні інтереси та права [5, с. 176].

Слід також зазначити, що ч. 2 ст. 207 ГК передбачає можливість звернення до суду з позовом про визнання недійсною нікчемну умову господарського зобов'язання, яка самотійно або в поєднанні з іншими умовами зобов'язання порушує права та законні інтереси другої сторони або третіх осіб. При цьому ГК не визначає, які учасники господарських відносин можуть бути віднесені до вказаних у цій нормі третіх осіб.

Отже, вказана норма, з урахуванням ст. 1 ГПК та ч. 2 ст. 20 ГК, передбачає можливість звернення до суду з відповідним позовом суб'єкта господарювання або іншого учасника господарських відносин, який не є стороною договору, попри відсутність у ч. 1 ст. 207 ГК можливості звернення третьої особи до суду з позовом про визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства.

Разом з тим, якщо визнавати недійсним господарський договір, що суперечить інтересам держави і суспільства, то слід зазначити, що в даному випадку суб'єктом ініціювання, як зазвичай, буде відповідний орган державної влади, оскільки у цій ситуації мова йде про порушення інтересів держави, а не суб'єкта господарювання. Як зазначено у рішенні Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. № 3-рп/99, інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо [8].

Відповідно до ст. 2 ГПК господарський суд порушує справи, зокрема, за позовними заявами підприємств і організацій, які звертаються до господарського суду за захистом своїх прав і охоронюваних законом інтересів, а також державних та інших органів, які звертаються до господарського суду у випадках, передбачених законодавчими актами України.

Зокрема, у справі № 33/454 Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи звернулось до господарського суду з позовом про недійсним інвестиційного договору, укладеного між ДП «Управління капітального будівництва», ГУ МНС України в Одеській області та ТОВ «Будівельна компанія «Чорноморець» через те, що на земельній ділянці, на якій планується будівниц-

тво, розміщено пожежне депо, призначене для забезпечення пожежної безпеки населення, а отже його знесення для звільнення будівельного майданчика суперечить інтересам держави і суспільства та порушує права й охоронювані законом інтереси позивача. Відмовляючи у задоволенні позову, суд першої та апеляційної інстанцій, серед іншого, дійшов висновку, що позивач не є стороною договору. Крім того, позивачем не доведено, яким чином відповідачами по справі порушені його права та охоронювані законом інтереси, а також права держави як заінтересованої особи, якими нормативними документами передбачені такі права [9].

Як зазвичай, з позовом про визнання недійсним господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, до господарського суду звертається прокурор в інтересах держави в особі відповідного органу державної влади, що уповноважений здійснювати відповідні функції у спірних відносинах. Однак у практиці непоодинокі випадки, коли господарській договір безпосередньо порушує права та інтереси територіальної громади від імені та в інтересах якої виступає орган місцевого самоврядування.

Так, у справі № 16/161-09-4209 за позовом прокурора м. Южного Одеської області в інтересах держави в особі Юженської міської ради господарський суд Одеської області зазначає, що відповідно до ч. 2 ст. 207 ГК недійсною може бути визнано також нікчемну умову господарського зобов'язання, яка самотійно або в поєднанні з іншими умовами зобов'язання порушує права та законні інтереси другої сторони або третіх осіб. Підсумовуючи наведене, суд доходить висновку про необхідність визнання договору недійсним у повному обсязі як такого, що суперечить положенням діючого законодавства та рішенню Юженської міської ради щодо заборони встановлення на дахах житлових будинків високочастотного передаючого обладнання (радіо-проміновачі) згідно із санітарно-гігієнічними нормами, чим порушує права та охоронювані законом інтереси останньої як особи, якою здійснюються повноваження власника щодо комунального майна відповідно до ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування» [10].

Таким чином, господарський договір може порушувати інтереси держави не тільки в особі відповідного органу державної влади, що уповноважений здійснювати відповідні функції у спірних відносинах, а також в особі конкретного органу місцевого самоврядування, як представницького органу територіальної громади, про що свідчить судовою практика.

Слід зазначити, що підставою недійсності господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, насамперед, є спрямованість такого договору на порушення господарського право-

порядку, наприклад, спрямованість на незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності, тобто порушення основних конституційних положень, якими визначається такий порядок в Україні. За приписами ч. 2 ст. 5 ГК конституційні основи правового господарського порядку в Україні, серед іншого, становить право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, що здійснюється від імені Українського народу, у тому числі органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України.

За приписами ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування» органи місцевого самоврядування від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до закону здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, у тому числі виконують усі майнові операції, можуть передавати об'єкти права комунальної власності в постійне або тимчасове користування юридичним і фізичним особам, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в угодах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються в користування і оренду [11]. Орган місцевого самоврядування в силу приписів ч. 1 ст. 10 Закону України «Про місцеве самоврядування» та згідно з ч. 5 ст. 16 цього Закону від імені та в інтересах територіальних громад здійснює права суб'єкта комунальної власності.

До того ж, як зазначають деякі вчені, органи місцевого самоврядування поряд з органами виконавчої влади беруть участь у здійсненні на місцевому рівні єдиної системи функцій держави. Це зумовлено зокрема тим, що суспільна практика не винаходить якихось особливих видів діяльності, притаманних лише органам місцевого самоврядування, адже останні здійснюють управління практично в одних і тих самих сферах суспільного життя, що й органи державної влади [12].

При цьому державний орган — це відокремлена та відносно самостійна частина (елемент) механізму держави, яка наділена юридично встановленими владними повноваженнями для здійснення визначених завдань, що безпосередньо пов'язані з реалізацією тієї чи іншої функції держави [13]. Зокрема, у ст. 6 Конституції України закріплено принцип поділу влади, згідно з яким державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а також визначені відповідні види органів державної влади України, а саме: законодавчий, виконавчі та судові [14]. Разом з тим місцеве самоврядування здійснюється терито-

ріальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. А в Конституції України поняття органа державної влади (державного органа) відокремлюється від поняття органа місцевого самоврядування. Останні не входять до механізму державної влади. Звідси, поняття «орган державної влади» не тотожне поняттю «орган місцевого самоврядування», хоча вказані органи і виконують дещо спільні задачі та функції як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Підсумовуючи наведене, необхідно зазначити, що господарській договір, який суперечить інтересам держави і суспільства, може безпосередньо порушувати права та інтереси не тільки держави в особі відповідного органа державної влади, але й територіальної громади, яку представляє конкретний орган місцевого самоврядування щодо її спільних інтересів як суб'єкта комунальної власності, однак у нормі матеріального права — ч. 1 ст. 207 ГК — відсутня можливість звернення останнього органа до суду з відповідним позовом.

Враховуючи вищевикладене, з метою посилення захисту всіх учасників у сфері господарювання вбачається доцільним запропонувати на законодавчому рівні внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 207 ГК щодо розширення кола осіб, які можуть звернутися до суду з позовом про визнання недійсним господарського договору, який суперечить інтересам держави і суспільства, права та охоронювані законом інтереси яких порушує такий договір, а саме ч. 1 ст. 207 ГК після слова «влади» доповнити словами «чи органа місцевого самоврядування».

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144.
2. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : моногр. / О. А. Беляневич. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 592 с.
3. Білоус Ж. Проблеми визнання господарських договорів недійсними / Ж. Білоус // Юридична Україна. — 2004. — № 11. — С. 31–41.
4. Жеков В. І. Порушення моральних засад суспільства як підстава визнання правочину недійсним / В. І. Жеков // Суспільство. Державо. Право. — Вип. 4. Цивільне право. — 2005. — № 4. — С. 26–30.
5. Потопальський С. С. Підстави та наслідки недійсності підприємницьких договорів (на матеріалах практики господарських судів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / С. С. Потопальський // НДІ приватного права і

підприємництва Академії правових наук України. — К., 2007. — С. 173—185.

6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356.

7. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 08.04.1999 р. № 3-рп/99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 15. — С. 35.

9. Постанова Вищого господарського суду від 21 вересня 2009 р. № 33/454 про недійсним інвестиційного договору [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

10. Рішення господарського суду Одеської області від 30 листопада 2009 р. у справі № 16/161-09-4209 про визнання договору недійсним та зобов'язання виконати певні дії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

11. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 170.

12. Борденюк В. Концептуальні основи співвідношення функцій місцевого самоврядування та його органів з функціями держави / В. Борденюк // Право України. — 2003. — № 11. — С. 19—24.

13. Шаповал В. Феномен державного органу (органу держави) або органу державної влади: теоретико-правовий і конституційний аспекти / В. Шаповал // Право України. — 2003. — № 8. — С. 28.

14. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

Подано до редакції 03.12.2010 р.